

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 30.11.2021
Published /Yayınlanma 31.12.2021
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Başar, G., Yıldız, E.M. & Başar, E. (2021). Resim Sanatında Antik Yunan mitolojisi ve Dionysos. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(78), 3348-3360.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2902>

- **Doç. Dr. Gülcan BAŞAR**
<https://orcid.org/0000-0003-1132-1056>
Giresun Üniversitesi, Görele Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Giresun / TÜRKİYE
- **Doç. Dr. Erol Murat YILDIZ**
<https://orcid.org/0000-0003-1065-0771>
Giresun Üniversitesi, Görele Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Giresun / TÜRKİYE
- **Elif BAŞAR**
<https://orcid.org/0000-0002-8412-753X>
Giresun Üniversitesi, Giresun / TÜRKİYE

RESİM SANATINDA ANTİK YUNAN MİTOLOJİSİ VE DİONYOS

ANCIENT GREEK MYTHOLOGY AND DIONYSOS IN ART OF PAINTING

ÖZET

ÖZET

Antik Yunan Mitolojisinde Dionysos; asma yaprakları, çam ağaçları, sarmaşıklar gibi doğada bulunan bitkiler ve insan yaşamına dokunan tüm nesnelere ilişkilendirilen, şarap tanrısı olarak da adlandırılan, Olympos'un 12 tanrısından biridir. Zeus ve Semele'nin oğludur. Yunan ve Roma kültüründe yer alan en etkin, sosyal tanrıdır. Bu çalışmada Dionysos kültürünün Yunan ve Roma mitolojilerindeki yeri, yaratılış efsaneleri, doğum hikâyeleri, Olympos'taki tanrılar arasındaki ilişkiler, Dionysos'un askeri seferleri, seyahatleri, bağ bozumu şenlikleri, festivalleri sanat tarihi içerisinde yer alan belli başlı eserlerde tasvir edildiği halleri ve yaşam sahneleri tespit edilerek aktarılmıştır. Bu çalışma ile tarih öncesi çağlardan günümüze kadar uzanan söylencelerin insanlık ve sanat tarihine olan yansımaları ortaya koyulmaktadır. Bu amaçla ilk bölümde Antik Yunan Mitolojisinde Yaratılış, ikinci bölümde: Dionysos Doğumu ve Yaşantısı, üçüncü bölümde: Dionysos Kültü, dördüncü bölümde ise Kent Dionysia (Büyük Dionysia), Lanea, Anthesteria, Küçük Dionysia (Kır Dionysia) aktarılmıştır. Konu bütünlüğüne uygun olarak resimler metin içinde sıralanmış ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan Mitolojisi, Dionysos, Dionysos Kültü.

ABSTRACT

Dionysus is one of twelve gods of Olympus who was also named 'the god of wines' and was related with all objects of daily human life including but not limited to grape leaves, pine trees and ivies in ancient Greece. He is the son of Zeus and Semele who is the most social and inspiring god in ancient Greek and Roman culture. The following subjects were studied in this article: Dionysus' place in ancient Greek and Roman mythology as a cult, his creation (birth) myth, his relations with other gods in Olympus, his conquering trips, his travels, and winery vintage stories. These were presented as they were told in basic mythical stories by explaining the environment in the old real life stories. With this study, the effects of the mythical stories on humanity and art history from ancient times to current day also has been given. To complete this task, the creation in ancient Greek mythology was presented in the first part; the birth and life of Dionysus was given in the second part; the Dionysus cult was conderred in the third part; and, Kent Dynosia (the Great Dynosia), Lanea, Anthesteria, and Country Dynosia (the Little Dynosia) was reported in the fourth and final part. Related pictures were presented and explained in the article in association with each subject.

Keywords: Ancient Greek Mythology, Dionysos, Dionysos Cult.

1. GİRİŞ

Mitoloji kavramı, Yunanca masal, hikâye anlamına gelen “Mytshos” ile söz anlamına gelen “Logos” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Dünyada bütün kültürlerin ortak kullandığı “mitoloji” kavramı, henüz yazının bulunmadığı tarih öncesi dönemlerde yaşamış insan topluluklarının inandıkları tanrılar, bu tanrıların varoluşları ile ilgilenmiştir. Başta sözlü, yazının bulunması ile de yazılı olarak günümüze kadar aktarılmasını sağlamıştı (Yücel & Yozgat, 2018; Can, 2020, s. 17).

Mitler, insanların, yaşadıkları coğrafya ile bütünleşebilmek ve hayatlarını anlamlandırabilmek için yarattıkları bir olgudur. Mitoloji, doğduğu toplumun görüşlerini, yaşayışlarını, beklentilerini ve daha birçok şeyi akıl üstü olaylarla ve kişilerle açıklamaya çalışan en eski anlatım türlerinden birini oluşturmaktadır (Güzel, 2017, s. 6).

Mitler, sistematik bir düzen içerisinde ve birbirleriyle bağlantılı bir şekilde doğmazlar. Tesadüfen doğup gelişme özelliği gösterirler (Grimal, 2018, s. 13-14). Yunanlılar, varoluşsalının bilinmezliği, kargaşası karşısında, rahatsız edici etkisinden kurtulabilmek, iç huzurlarını kontrol altına alabilmek için mitlere inanmayı seçmişlerdir. Bu bağlamda Yunan kültürünün oluşmasında yapıtaşı olarak mitler bulunmaktadır (Estin ve Laporte, 2008, s. 1).

Antik Yunan Mitolojisinde, tanrıların ve insanların tanrısı olarak bilinen Zeus; tanrılar arasında kadınlara en düşkün tanrı olarak bilinmektedir. Ölümlü ölümsüz birçok kadınla ilişkisi olmuştur. Bu ilişkilerinden tanrı ve tanrıçalar doğmuştur (Cömert, 2006, s. 21). Olympos kuşağını oluşturan, tanrılar arasında önemli bir yeri bulunan, karmaşık ve bir o kadar da gizemli bir hayata sahip olan tanrı Dionysos'tur (Taşlıkloğlu, 2011, s. 181). Bu çalışmanın ana temasını Yunan Mitolojisi'nde Dionysos kültü ve bu kültürün plastik sanatlara yansımalarından elde edilen eserlerin yorumlanması oluşturmaktadır.

2. ANTİK YUNAN MİTOLOJİSİNDE YARATILIŞ

Yeryüzünde varlığını sürdüren tüm insan toplulukları, dünyanın nasıl ve ne zaman var olduğu, insanların ne zaman ve nasıl dünyada yaşamaya başladıkları konularında sorularına cevaplar aramışlardır (Grimal, 2018, s. 26). Yunanlılar da evrenin ve insanlığın yaratılışını merak etmişlerdir. Yaratılış itibarıyla bu bilginin insanlıkta bulunmamasıyla birlikte insanlar, bu bilinmezliği ve evreni kendi içlerinde anlamlandırmaya çalışmışlardır. Yaşamsal faaliyet göstermeyen bu oluşumları; Gök'ü, Yer'i, Deniz'i vb. varlıkları birer canlı varlık olarak sayıp birer Tanrı yerine koymuşlardır (Can, 2020, s. 21-22). Hesiodas'a göre başlangıçta Khaos (Boşluk) vardır (Cömert, 2006, s. 13). Bu bizim bildiğimiz var olmayan- hiçlik manasında değil, tarif edilemeyen ve yaratma kudretine sahip uçsuz bucaksız bir boşluğu temsil etmektedir (Grimal, 2018, s. 26). Khaos' tan ilk olarak Gaia (Toprak Ana) ve Eros (Aşk) meydana gelmiştir. Daha sonra Tartaros (Ölümler Diyarı), Erebus (Yerlatı Karanlığı) ve Nyks (Gece) olmuştur. Erebus ve Nyks'in birleşmesiyle de Aither (Gökteki Işık) ve Hemera (Gündüz) meydana gelmiştir (Cömert, 2006, s. 13). Daha sonra Gaia'dan tanrıların ebedi yeri olan Uranos (Gök), Pontus (Deniz) ve Dağ'lar meydana gelmiştir (Kerenyi, 2020, s. 30). Gaia ve Uranos'un (öz oğlu) birleşmesiyle ise Titanlar, Kyloplar ve Hekatonkheir (Yüz Kollu) doğmuştur (Cömert, 2006, s. 13). Uranos Gaia'dan olan çocuklarından tiksinti ve korku duymuştur. Bu yüzden her doğan çocuğunu doğar doğmaz yerin derinliklerine hapsetmiştir (Can, 2020, s. 22). Gaia bundan duyduğu rahatsızlıkla intikam almak istemiş ve bunu çocuklarıyla paylaşmıştır. Annelerinin intikam planını duyan tanrılar korkmuşlardır ve aralarında Gaia'ya yardım etme cesaretini bir tek Kronos göstermiştir (Kerenyi, 2020, s. 32). Her gece olduğu gibi Gaia ile birleşmeye gelen Uranos olacaktan habersiz bir şekilde Gaia ile birleşirken oğlu Kronos babasının hayalarını tırpanla kesip Deniz'e atmıştır. Uranos'tan akan kan ile Yer'in birleşmesinden Erinyes (Hiddet), Greants'ler (Dev) ve Meliades yaratılmıştır. Suya atılan hayalarından ise genç ve güzellik tanrıçası Abhorodite doğmuştur (Can, 2020, s. 22-23). Uranos döneminin son bulmasıyla artık Kronos'un saltanatı başlamıştır. Kronos kardeşlerini serbest bırakmıştır ve yaratılış döngüsü devam etmiştir. Kronos kız kardeşi (Rhea) ile evlenmiştir. Bu evlilik neticesinde çocukları olmuştur. Fakat Kronos babasıyla aynı kaderi yaşama korkusu ile doğan her bir çocuğunu yutmuştur. Tarihin tekerrür ettiği noktada Rhea'da annesi Gaia gibi bu durumun son bulması için bir plan yapmıştır. Zeus'u doğurunca onu bir mağaraya saklamıştır. Bebek yerine kundağa bir taş sarıp Kronos'a verir. Kronos kundağa sarılı taşı bebek sanarak yutar. Zeus büyüyüp güçlendiğinde babasını tahtından indirmiştir. Kardeşlerini kurtaran Zeus artık evrenin yeni hâkimi olmuştur. Kendisi Gök'ü, Poseidon'a Deniz'i, Hades'e Yeraltını dünyalarını vererek yeni bir düzen kurmuştur. Yeni düzende Zeus'un birçok kadınla ilişkisi olmuştur. Bu ilişkilerinden birçok çocukları olmuştur. Ancak Rhea ve Kronos'un birleşmesiyle başlayan Olympos kuşağını asıl olarak Zeus'un tabloda (Tablo 1) gösterilen

birlikteliklerinden meydana getirdiği çocukları oluşturmuştur (Cömert, 2006, s. 16). Bu birliktelikten oluşan kuşak aşağıda tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Zeus, Birlikte Olduğu Tanrıçalar ve Çocukları

Zeus'un Demeter ile ilişkisinden olan tanrıça	Persephone
Zeus'un Leto ile birlikteliğinden	Apollon, Artemis
Zeus' Hera ile evliliğinden	Ares (Savaş), Hephaistos (Ateş), Hebe (Gençlik), Eileithyia
Zeus'un Maia ile birlikteliğinden	Hermes
Zeus'un Semele ile (Ay Tanrıçası) olan ilişkisinden	Dionysos
Zeus'un kendi alnından yarattığı	Athena

2.1. Dionysos Doğumu ve Yaşantısı

Amerikalı araştırmacılar tarafından yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, tanrının Latince isminin Bacchus olduğu ve özellikle Yunanistan'da ve diğer topraklarda şarap tanrısı olarak anıldığı saptanmıştır (Taşlıklıoğlu, 2011, s. 182). Tanrı Dionysos adı dışında; Bakkhus (dinin surlarına erişmek) bazen Iobakkhos (bildiren olarak da bilinen), Euhios (kadın takipçileri tarafından ayinlerde "euhoy" veya "euhay" söylemlerinden türemiştir), Bromios (haykıran), Iakkhos (çığlık), Eleutheros (özgür) ve Dithyrambos (iki kez doğan anlamlarında) isimleri ile de bilinmektedir (Güzel, 2006, s. 2-3). Tanrı birçok farklı şekilde tasvir edilmektedir. Bazen elinde Thyrsos (asa), bazen şarap testisi bazense sakallı olarak betimlenmektedir (Kara, 2021, s. 13).

Resim 1. Junior Bacchus - Guido Reni

Resim 2. Michelangelo Buonarroti - Sarhoş Bacchuss

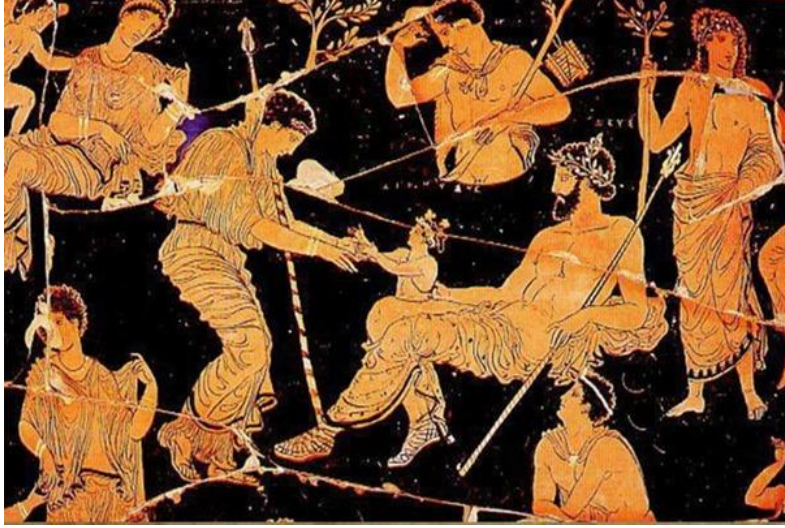
Resim 3. Dionysos - Caravaggio

Kaynak: Bağların Efendisi: Dionysos, 2020

Tanrı hakkında; "Denebilir ki, bütün efsaneleri bir tek motif üstüne kuruludur: Tepki ve direnç" (Erhat, 2014, s. 94). Doğum efsaneleri de buna örnek olarak gösterilmektedir (Erhat, 2014, s. 94). Tanrının doğum söylencesinin bitkisel tabiatın, üzümün ve şarabın oluşum aşamalarının bir yansıması olarak görüldüğü söylenmektedir (Dökü, 2002, s. 23). Dionysos genellikle Zeus ve Semele'nin oğlu olarak bilinmektedir. Ancak Dionysos'un doğumuyla alakalı farklı efsaneler de bulunmaktadır (Boyana, 2016, s. 46). Birinci söylemde; Zeus kızı Persephone ile birleşerek Dionysos'u meydana gelmiştir. Demeter kızı Persephone'u Kyane pınarı yakınında bir mağarada saklamıştır. Onu koruması için iki yılını bekçi olarak bırakmıştır. Zeus yılan kılığında girerek Persephone ile birleşmiştir (Kerenyi, 2020, s. 208). Kıskanç Hera, Titanları kışkırtarak Dionysos'u parçalayıp yemelerini sağlamıştır. Fakat Athena, tanrının kalbini kurtarabilmiştir. Zeus kalbi yiyerek Dionysos'un tekrar doğmasını sağlamıştır. Bir diğer efsaneye göre ise; kral Kodmos, çocuğun Zeus' tan olmadığına inandığı için kızı Semele'i bir sandığa kilitleyerek denize bırakmıştır. Kıyıya vuran sandıktan Semele ölmüş Dionysos kurtulmuş ve bir mağarada büyümüştür.

Bu söylence Dionysos'un denizle olan bağlantısını da destekler niteliktedir (Boyana, 2016, s. 46-47). Başka bir çalışmada da kıyıya (Brasiae) vuran sandıktan kurtulan tanrının Ino tarafından büyütüldüğü ve bu bölgenin daha sonra "Dionysos Bahçesi" olarak adlandırıldığından bahsedilmiştir (Pişkin, 2007, s. 17). Bu söylencelerin dışında Dionysos'un doğumuna ilişkin Roma ve Yunan Mitolojisinde özellikle iki söylence kabul görmektedir (Dürüşken, 2000, s. 86). Birinci söylem, Zeus ve Semele'nin birleşmesi

ile olmuştur. Efsaneye göre; Zeus kral Kodmos'un kızı Semele'e âşık olmuştur. Hera kıskançlığından dolayı Semele ve Dionysos'u yok etmek istemiştir. Kılık değiştiren Hera Semele'i bulur ve onu, Zeus'un tüm tanrısallığı ile ona görünmesini öğütleyerek kıskırtmıştır. Zeus, sevgilisini bu dileğinden vazgeçirmeye çalışsa da başaramamıştır. Tüm tanrısallığı ile Semele'ye görünen Zeus, yıldırımlarıyla Semele'i yakıp yok etmiştir. Doğumuna az bir süre kalan Dionysos, anne rahminden düşmüştür. Mucizevî bir şekilde oracıkta biten asma yaprakları sayesinde yanmaktan kurtulmuştur. Zeus tanrıyı alıp üst baldırına diker ve zamanı geldiğinde tekrar can bulmasını sağlar (Cömert, 2006, s. 51-52).

Resim 4. “Dionysos’un Doğumu” İ.Ö. 5. ve 6. yy., **Kaynak:** Greek Religion, 2021

Resim 5. Bebek Bacchus, (c. 1505–1510), Giovanni Bellini, **Kaynak:** Stringfixer, 2021

Dionysos’un Zeus’un baldırından doğuş efsanesi (Resim 4) anaerkil düşünce ile çelişmesi açısından önemli olmakla birlikte bu durum Hitit kökenli bir ayini ve Yahudilikte evlat edinme törenleriyle açıklanmaktadır (Graves, 2010, s. 133). Ayrıca “Zeus’un baldırından doğması onun özellikle kas ve kaba yaptırım gücünü simgeler” (Kızılçim, 2016, s. 60). Erhat’a göre bu efsane; Tanrı Dionysos’un Yunan halkına sonradan dâhil olmasını ve halk tarafından kabul edilmesi için uydurulmuştur. Helen halkının baş tanrısı Zeus olduğu için bu efsane ile Dionysos ve Zeus arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Birinci söylence, Thebai’li Dionysos’un doğumunu anlatılırken, ikinci söylence Girit’li Dionysos’un doğumunu anlatmaktadır (Güzel, 2006, s. 7). Dionysos’un babasının adı bazı kaynaklarda “Hades” olarak yer almaktadır. Bahsedildiği üzere Persephone, Hades’in (yer altı dünyasının hükümdarı) karısıdır. Persephone’nin yaşam öyküsünde Hades’in, Persephone’u yanında tutmak için ona nar yedirdiğinden ve Persephone’nin babası Zeus ile olan ilişkisinden bahsedilmektedir. Hades’in, yer altı hükümdarı sıfatının yanında Zeus Katakthonios (Yer Altı Zeus’u) denilmekte ve Dionysos’un babası olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanında Hades, Zagreus adıyla da anılmaktadır. Bu adla, aynı zamanda Dionysos da anılmaktadır (Kerenyi, 2020, s. 206-207). Bu efsane; Persephone’nin kaçırılış efsanesiyle bağlantılı olarak gelişmekle birlikte, özellikle Orpheuşular tarafından kabul gören ve Dionysos-Zagreus (vücudu parçalanmış) tanrı, efsanesi olarak bilinmektedir. Ayrıca bu efsane,

Dionysos dinin oluşmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Dürüşken, 2000, s. 89). Bu söylenceyle ilgili olarak Kerenyi' kitabında ise Zeus'un Persephone yerine Demeter ile birleşerek Dionysos'u meydana getirdiklerini ve bunun sadece Orpheuşular tarafından çok az dile getirildiğinden bahsetmektedir (Kerenyi, 2020, s. 207-208). Bu söylence ile alakalı olarak Gerçek'in "Arykanda Antik Kenti Podyumlu Tapınağı" adlı Yüksek Lisans tezinde ise Dionysos ve Demeter tapınışlarında elde edilen bulgular neticesinde her iki külte ait meşale taşıma, boynuzlu bir hayvan adak etme, doğa ve bereketle ilişkilendirilme vb. ayinler gerçekleştirilmektedir. Bu veriler neticesinde iki tanrı arasında bir bağ olduğundan bahsedilmektedir (Gerçek, 2016, s. 81). Söylenceye göre Demeter, kızını Scillia' da Kyane yakınlarında bir mağaraya saklayarak, kızını korumaları için iki yılını bekçi olarak başına bırakmıştır (Kerenyi, 2020, s. 208). Zeus, yün eğiren kızının yanına yılan şeklinde yaklaşip onunla ilişkiye girmesi sonucunda Dionysos doğmuştur (Güzel, 2006, s. 10). Dionysos, mağarada toplar, zarlar, altın elmalar, yün ve boğa sesleri çıkaran oyuncak ve aletlerle büyümüştür. Bu oyuncaklar; çalışmanın Dionysos kültürünün ayrıca inceleneceği bölümde de ayrıntısıyla açıklanacağı gibi Dionysos kültüründe, dine kabul törenlerinde kullanılmıştır. Zeus, Dionysos'u kendisinin yerine geçirmek ve evrenin hâkimiyetini ona vermek isteyince Hera, bu duruma öfkelenerek Titanları, Dionysos'u yok etmeleri için kışkırtmıştır (Güzel, 2006, s.10; Dürüşken, 2000, s. 90). Dionysos, çeşitli kılıklara girerek kaçmaya çalışsa da Titanlar Tanrıyı yakalayıp parçalara ayırmışlardır. O sırada yere dökülen kanlardan nar ağacı büyüdüğü söylenmektedir. Bu duruma üzülen Rhea (Toprak Ana) Tanrıya acıyıp onu tekrar diriltmiştir (Graves, 2010, s. 127). Zeus oğlunun parçalanmasına sinirlenerek Titanları şimşegi ile yakmıştır. Dionysos'un uzuvlarını yiyen Titanların küllerinden ise insanın yaratıldığı söylenmektedir. Bu nedenle insanların tanrılardan parçalar taşıdığı söylenmektedir (Can, 2020, s. 188). Bu konuyla alakalı başka bir söylence de ise tanrının titanlar tarafından yakılıp küllerinin tüm evrene bulaştığının ve tanrının yaşama zorluğunun, mücadelesinin tüm evrende kendisini gösterdiğinden bahsedilmektedir (Kömürcüoğlu, 2016, s. 75). Persephone Zeus'un emriyle Dionysos'u büyütmeleri için İno'ya götürmüştür. Dionysos'u Hera'dan koruyabilmek için kız gibi büyütmeleri istenmiştir. Bu duruma kanmayan Hera, kızarak Semele'nin kız kardeşi İno'yu ve eşini delirtmiştir. Deliren çift oğullarını parçalamıştır. Akli başına gelen İno, yaptığının farkına varınca oğlunun ölüsüyle birlikte denize atlamıştır. Tanrılar, bu duruma acıyarak İno'yu denizkızına, oğlunu ise Palaiman adında bir tanrıya dönüştürmüştür (Cömert, 2006, s. 52). Zeus, Hermes'e verdiği emirle Dionysos'u Nysa Dağına yollamıştır (Graves, 2010, s. 127). "Yunanlılara göre burasının nerede olduğu epey belirsizdir. Bu dağın Asya'da veya Etyopya'da olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Aslında bu tanrının adına bir etimoloji vermek için uydurulmuş benzemektedir. Dionysos "Nysa Zeus'u"dur (Grimal, 2018, s. 65). Çorbacı'nın çalışmasında ise bu dağın Hemeros'a göre Trakya'da olabileceği söylenmektedir. Fakat Makedonya, Hindistan ve Arabistan'da da bu isimle dağ bulunduğu bahsetmektedir. Bunun yanında büyük bir ihtimalle bu dağın Türkiye'deki Aydın dağları olabileceğinden de bahsetmektedir (Çorbacı, 2007, s. 30). Nysa Dağındaki perilerin bakımına (Resim 7) bırakılan Dionysos'un büyümesinde Silenus (Kır Tanrısı) büyük yer kaplamaktadır. Hem koruyucusu hem de öğretmeni olmayı isteyen Tanrı, Dionysos'un hikâyelerinde ve betimlemelerinde sıkça yer almaktadır (Berens, 2016, s. 137). Şişman, çirkin ve sarhoş olarak nitelendirilmektedir (Resim 6). Bu yanında hikmet sahibi olduğu da bilinmektedir. Yunan mitinde sıradan bir satir (silen) olarak bilinmekte iken sonraları Silenus ismini alarak kendine has bir karakter olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca Dionysos kültürünün ana unsurları sarhoşluk ve kendinden geçiş halini kendi bünyesinde toplamaktadır (Güzel, 2006, s. 27-28).

Resim 6. Pieter Poul Rubens, Dionysos, **Kaynak:** Pinterest, 2021c

Resim 7. Dionysos ve nemfler, John Reinhard Weguelin, **Kaynak:** Wikiwand, 2021

Dionysos'un doğum söylencelerinde de görüldüğü üzere tanrının yer altı dünyası ile bağlantısı bulunmaktadır. Bunu destekleyen diğer bir unsur ise Mısırlılar yer altı dünyasının tanrıları olarak Hades ve Dionysos'u göstermektedir (Gerçek, 2016, s. 81). Dionysos büyüdükçe mağaranın etrafındaki asmada büyümekteydi. Dionysos mağaranın etrafındaki asmadan topladığı üzümlerden elde ettiği üzüm suyunu onu büyüten periler ve ona eşlik eden kafilesi ile paylaşmasıyla hissettikleri mutluluk ve kendinden geçişle şarabın doğuşu da gerçekleşmiştir (Can, 2020, s. 179).

Resim 8. Sébastien Bourdon, Bacchanalia, 17. yy., **Kaynak:** Pinterest, 2021a

Asma yapraklarından yaptıkları taçları başlarına takıp festivaller düzenlemişlerdir. Şarabın sarhoşluğuyla beraber şarkılarla, danslarla tanrıya şarabı onlarla paylaştıkları için minnetlerini göstermişlerdir. Böylece tanrıyı takip edenlerin sayısı da artmıştır. Dionysos bunun farkına varınca şarabı tüm dünya ile tanıştırmaya karar vermiştir (Berens, 2016, s. 137). Dionysos'un takipçilerine "Thiososas" denmektedir. Bu takipçileri; kadınların oluşturduğu grup Bakkhalar, Zeus'un kızları olarak bilinen Nympheler, orman perileri stryler ve Silenoslar oluşturmaktadır (Özcan, 2014, s. 47). Dionysos erişkin dönemine gelmesine rağmen Hera'nın kini hala geçmemiş ve bunun üzerine tanrıyı delirtmiştir. Bu olaydan sonra Dionysos dünyayı gezmeye başlamıştır (Çağlayan Takımcı, 2016, s. 27). Dionysos ilk olarak Mısıra gitmiştir. Burada kral Proteus tarafından güzel bir şekilde karşılanmıştır. Nil nehrine geldiğinde titanlar tarafından tahttan indirilen Amon'u tekrar tahtına kavuşturabilmek için Amazonlarla birlikte savaşarak Amon'un tahtını geri almasına yardım etmiştir (Pişkin, 2007, s. 18). Bazı kaynaklara göre ise burada Amazonlarla savaşmak zorunda kalmıştır. Birçoğunu sürgün etmiş birçoğunu öldürmüştür (Ayvazoğlu, 2015, s. 8-9). Tanrının Hera tarafından delirtilmesiyle işleği günahlardan arınabilmesi için babaanesi (Rhea) tarafından Phrygia'da günahlarından temizlenmiştir. Daha sonra Rhea'nın kültüne (Mysterion) dâhil olmuştur (Graves, 2010, s. 128). Buradan Suriye'ye gelen tanrı Mısır yolculuğu sırasında yanında bulunan kral Dramaskos tarafından ihanete uğramıştır. Dionysos'un şarabı tanıtmaya karşı çıkmıştır. Tanrı bu ihanet karşısında kralı öldürmüştür. Daha sonra Thrakia'ya yolu düşmüştür. Burada Kral Lykurgos tarafından istenmemiştir. Bu saldırı karşısında Dionysos Thetis'in deniz altındaki yerine sığınmıştır. Rheia (Toprak Ana) bu duruma kızarak kralı delirtmiştir. Kral bu delilik halinde oğlunu asma kütüğü sanarak parçalamıştır (Ayvazoğlu, 2015, s. 9-10). Babasının yolladığı kaplan ile birlikte Tigris (Fırat ve Dicle)'i geçerek Hindistan'a (Resim 9) ulaşmıştır (Graves, 2010, s. 128). Tanrının doğuya yaptığı gezilerin en meşhuru olarak bilinmektedir. Hintlilere tarımı ve çağdaş yaşamayı öğretmiştir. Hintliler' de bunun karşılığı olarak tanrıya tapınım göstermiştir (Pişkin, 2007, s. 18). Hindistan gezisinden dönerken güçlü ve kalabalık bir alay ona eşlik etmektedir.

Resim 9. Dionysos'un Hint'liler ililer ile kavgası 4. yy Villa Rufinella i Tusculum, **Kaynak:** Wikipedi, 2021a

Yunanistan'ı gezdiği yolculuk sırasında annesinin ülkesi Thebai'ye yolu düşmüştür. Tanrının alayının coşkunu ve taşkınlığı karşısında Kral Pentheus ülkesinde Dionysos törenlerini yasaklamış ve tanrıyı hapsedmiştir. Demir parmaklıklar kendiliğinden açılmıştır. Bakkhaların öncüsü kralın annesidir. Kral bakkhaları izlerken annesi tarafından vahşi bir hayvan sanılarak öldürülmüştür (Estin ve Laporte, 2008, s. 141-142). Dionysos'un şarabı halkla tanıştırmaya ise bir çiftçi (İkaria) sayesinde olmuştur. Yunanistan'a gelen Dionysos bu çiftçi tarafından ağırlandı. Bu sırada çiftçinin kızı Erigone ile birlikte olmuştur.

Resim 10. Bacchanalia, Sebastian Bourdon, **Kaynak:** Güzel, 2006

Bu birleşmeden Skaphylos (üzüm salkımı) meydana gelmiştir. Dionysos çiftçiye teşekkür etmek için şarap armağan etmiştir. İkarıa verilen şarabı yakınlarıyla paylaşmıştır. Şarabın verdiği kendinden geçiş haliyle ilk kez tanışan insanlar öldürülmeye çalıştıklarını zannedip çiftçiye öldürmüştür. Babasının ölümü üzerine çiftçinin kızı (Erigone) da kendisini ağaca asarak öldürmüştür. Tanrı bu olayın üzerine Atina'daki tüm kızları delirtmiş ve kızlar da kendilerini tıpkı Erigone gibi öldürmüştür. Bu olay tanrı tarafından çiftçi ve kızına verilen bir lanet olarak yorumlanmıştır. Bu deliliğin son bulması için Erigone onuruna bir şenlik düzenlenmesi gerekmiştir. Bu nedenle hasat zamanı Dionysos, çiftçi ve kızı adına bayram düzenlemeye başlanmıştır. Bu bayrama Aiora denmektedir. Asteria bayramının üçüncü günü ile bağlantılı olduğu söylenmektedir. Şenlikte gizemli bir hava ile Atina'daki kızlar Erigone'nin ölümünün yasını tutmak için ağaçlara kurulan salıncaklarda sallanmaktadır (Dökü, 2002, s. 24; Pişkin, 2007, s. 34).

2.2. Dionysos Kültü

Dionysos Kültü bin yılı aşkın bir süre boyunca Yunanistan, Adalar, Anadolu, Afrika gibi geniş alanlarda etkisini göstermiştir. Bu coğrafyalarda bulunan diğer ritüeller ve kültürlerle harmanlanmış ve değişime uğrayarak çok çeşitlilik kazanmıştır (Gerçek, 2016, s. 82). Dionysos dini ile diğer kültürler arasında sadece bir ayrımın bulunduğundan söz edilmektedir. Bu ayrım; diğer inançlarda yapılan törenlerin hep aynı olay örgüsü içerisinde döndüğü, Dionysos kültüründe ise törenlerin gelişerek yazınsal bir kimlik (trajediyi) kazandığıdır. Sadece Dionysos dininin takipçileri bunu başarabilmiştir. Bu başarı Dionysos inancının kökenine, Dionysos'un yaşam hikâyesine, kültürün heyecan ve coşkunluk verici oluşuna ve dinin bireysel kişiliği yüceltme eğiliminde olmasına dayandırılmaktadır (Yücel, 2015, s. 3). Bazı araştırmacılara göre Trajedinin Dionysos adına söylenen Dithyrambos ilahilerinden doğduğu söylenmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise Trajedinin doğuşunun kahramanların mezarlarında yapılan ayinlerden doğduğu düşünülmektedir (Özcan, 2014, s. 7).

Tanrıya tapınım ritüellerinin, ilk olarak Trakya'da başladığı, oradan Yunanistan'a geldiği ve giderek yaygınlaştığı söylenmektedir (Berens, 2016, s. 137). Yunanistan da bu inancın kaynağının ise bir İvriiz kabartmasında elinde üzüm salkımıyla resmedi (Resim 11) tanrı olabileceği düşünülmektedir (Deliorman, Ergun ve Orhan, 2011, s. 73).

Resim 11. Konya, Ereğli Aydınkent (Dvriz)- On Hititler (M.O. 1200-742), Kral Warpalavas'a ait Dvriz Kaya Kabartması, **Kaynak:** Deliorman, Ergun ve Orhan, 2011, s. 77.

Boyana ise çalışmasında Dionysos'un Yunanistan'a Mısırlı Kâhin Melempus tarafından adak sunma ve phallos ayinleriyle birlikte geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca tanrının dininin özellikle kırsal kesimler tarafından benimsendiğinden ve Peisistratos döneminde tapınaklar yapıp, şenlikler düzenlendiğinden de bahsetmektedir (Boyana, 2016, s. 47). Tanrı adına yapılan tüm şenliklerde bereketin eril yanını simgeleyen çeşitli maddelerden yapılan erkeklik organı bulunmaktadır. Bunun yanında Kırsal ve Kent Dionysia'larında cinsel hastalığı olan phallosları sunan ya da taşıyan (phallophor) kişilerin iyileşmesi tanrının iyileştirici gücünü de ortaya koymaktadır. Dionysos, doğa ve bereket tanrısı olarak kendisini Atina halkına ilk olarak Atina'nın kırsal kesimlerinde daha sonra kent topluluklarında kabul ettirebilmiştir (Dökü, 2002, s. 24). Dionysos kültürünün Yunanistan'da yayılması ise özellikle M.Ö VI. ve VII. yüzyıllarda olmuştur. Atina'da Aristokrat sınıfı ile Tacir sınıfı arasında anlaşmazlıklar bulunmaktaydı. Bu kargaşa ortamında Aristokrat sınıfa karşı üstünlük sağlamak amacıyla Tacir sınıfı halkı kendi taraflarına çekebilmek için maddi olarak yardımlar yapmışlardır. Fakat Aristokrat sınıfın elinde bulundurduğu dinsel güçle halkı kendilerine bağlı kılmışlardır. Burada ki dinsel güçten kasıt Zeus ve Apollon adına düzenlenen dinsel törenlerin yürütülmesinin Aristokrat sınıfı tarafından yönetiliyor olmasıdır. Tacir sınıfı bu gücü etkisiz hale getirebilmek için halka daha yakın ve kişisel bir din anlayışı sağlayan Dionysos kültü tanıtmıştır (Yücel, 2015, s. 2). Kült, özellikle M.Ö. VIII. Yüzyılda kendisini baskın olarak göstermeye başlamıştır (Boyana, 2016, s. 47). Din, iptidai özellikler barındırmasına rağmen Olympos dini ile rekabet edencesine hızlı bir yayılım göstermiştir. Tanrı Roma halkı tarafından Bacchus olarak adlandırılmış ve halk tarafından eski Roma halkının kır tanrısı olarak bilinen Liber ile bir tutulmuştur. Tanrının kültürünün Roma'da tanınması ise İtalya'daki Yunan kabilelerinden gelen köleler sayesinde olduğu söylenmektedir. Roma halkı bu dini İ.Ö. 496 yıllarında çektikleri kılığa karşı bir kurtuluş olarak görmüştür. Devlet kontrolünün dışında yayılcı bir siyaset izleyen kült devletin resmi dinine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır (Dürüşken, 2000, s. 84-85). Tanrı diğer doğa tanrılarının aksine kış ile özdeşleştirilmiştir. Adına düzenlenen festivallerin kış aylarında ve baharın başlangıcı olan aylarda kutlandığı bilinmektedir (Ayvazoğlu, 2015, s. 40). Doğayla bir olma amacıyla yapılan bu festivaller dini bir karakter taşımaktadır (Boyana, 2016, s. 47). Kömürçüoğlu çalışmasında tanrı için yapılan bu seremonilerde insanların tanrıyla bir olma, ilahlaşma ve ölümsüzleşmeyi istemelerinin arkasında tanrının her iki cinsiyeti kendinde toplaması ve kendi kendine üreyerek ölümsüzleşebildiğinden dolayı olduğunu söylemektedir. Ayrıca tanrının ölümsüzlüğünün babasının ölümsüz olmasıyla da desteklendiğini belirtmektedir. Tanrıya tapınım seremonilerinden biri olan kendinden geçiş, taşkınlık durumunun tanrının özü olduğunu ve bu seremonilerle insanların tanrının özünüyle birleşerek tanrının insanlarda kendini bulmasıyla ölümsüzleşebildiğinden bahsetmektedir. Bu olaya ise "Epiphany" ismi verildiğinden ve tanrı adına yapılan şölenlerin odak noktası olarak görüldüğünden bahsetmiştir (Kömürçüoğlu, 2016, s. 73). Dionysos şenlikleri genellikle kadınlar tarafından kutlanmaktadır. Bu kadınlara Bakkhalar adı verilmektedir. Bu kadınlar çıplak bedenlerine geçirdikleri ceylan derisi, başlarında sarmaşıktan

yapılmış taçlar, ellerinde tanrının simgesi olan thyrsos geç vakitlerde tanrıyı aramak için dağlara çıktıkları söylenmektedir. Bu kadınlar sakin ve olgun bir ruh halindeyse thyas ismini almaktadır. Tam tersi aşırılık ve delilik halindeyse mainad olarak adlandırılmaktadır (Güzel, 2006, s. 25).

Resim 12. John Collier, Deliler, **Kaynak:** Pinterest, 2021b

Maenadlar (Resim 11) Dionysos'a tapan ve ritüellerini gerçekleştiren kadınların oluşturduğu bir topluluktur. "Deli kadınlar" olarak bilinen Maenadlar, yüksek sesli müzikle dans eder, kaplan postundan yapılmış kıyafetler giyerler. Ritüelleri sırasında bir boğayı elleriyle parçalar, çiğ et yiyip kanını içtiklerinde Dionysos'la bütünleştiklerini hissederler.

Tanrı adına düzenlenen, küçük çaplı yerel bayramların yanında Atina'da düzenlenen daha büyük çaplı festivallerin de varlığından söz edilmektedir (Çağlayan Takımcı, 2016, s. 30). İnsanlar Tanrı adına kutlanan bu şenliklerde tabiatın gizemlerine erişebilmek ve ilahlaşabilmek için şaraptan yararlanmışlardır (Deliorman, Ergun ve Orhan, 2011, s. 72). Kutlama zamanlarına göre farklılık gösteren ve özellikle önemli görülen dört Dionysos Festivalinden bahsedilmektedir (Güzel, 2006, s. 21). Bu festivaller theophania veya katagogia olarak da adlandırılmaktadır (Kömürçüoğlu, 2016, s. 73).

Küçük Dionysia (Kır Dionysia): Aristophanes'in "Kömürçüler" eserinde bahsedilen ve tamamıyla Dionysos onuruna kutlanan bir tarım festivali olarak bilinmektedir. Aralık ayında kutlanan bu şenliğin en önemli kısımlarında biri geçit alayıyla birlikte erkeklik organının (phallos) taşınarak kırılık bir alana gidilmesidir (Sina, 2015, s. 48). Bu festivale sadece bekâr kadınlar katılabilmekteydi. Kadınlar ellerinde Linknon (içinde phallos ve meyve bulunan sepet) taşımaktadırlar. Bu sepet bereketin simgesi olarak görülmektedir. Sepeti taşıyan kişiye ise liknophoros denilmektedir (Dökü, 2002, s. 26). Ve bu alanda cinsel içerikli söylemler eşliğinde toprağa atılan tohumların daha bereketli olması için bazı oyunlar oynanmaktadır (Yücel, 2015, s. 5). Festival, her Yunan kabilesi tarafından kendi değerlerine bağlı olarak kutlanmaktadır. Bölgeden bölgeye değişiklik gösteren ve demos (halk) yerel yöneticileri denen kişiler tarafından düzenlenmektedir (Sina, 2015, s. 48). Kır Dionysia'nın idari bir otorite tarafından kontrol edilmediği ve varlığının Büyük Dionysia'dan daha eski dönemlere kadar uzandığı da bilinmektedir (Ayvazoğlu, 2015, s. 44).

Anthesteria: Hasat mevsiminin geldiği Anthesterion ayında yapılan şenliktir (günümüzde Şubat'ın sonundan Mart'ın ilk gününe kadar olan zamanı kapsamaktadır) (Çorbacı, 2007, s. 22). Bitkilerin tomurcuklanıp çiçek açtığı bu ayda kutlandığı için çiçek festivali olarak adlandırılmaktadır. Atina'da Lonia denen kentlerde sadece gençlerin kutladıkları büyük bir şenliktir (Sina, 2015, s. 49). Festival, Limnaion denen kutsal bir alanda, "Dionysos Limnoios" tapınağında kutlanmaktadır. Burada tanrı Dionysos Limnaios (bataklıktaki Dionysos) olarak anılmaktadır (Ayvazoğlu, 2015, s. 49). Yunanistan'da Dionysos onuruna yapılan şenliklerin en köklüsü olarak sayılmaktadır. Ayrıca bu ayda yer altı dünyası ile yeryüzü geçişlerinin serbest olduğuna inanılmaktadır. Tanrının da bu zaman diliminde yeryüzüne çıktığı düşünülmektedir (Yücel, 2015, s. 8). Festivalin kutlanabilmesi için yılın ilk toplanan üzümleri fermente olması için belli bir süre bekletilmektedir. Daha sonra olgunlaşan üzümlerin ilk hasadının yapılacağı zaman hazırlıklar tamamlanarak festival kutlanmaya başlamaktadır (Çağlayan Takımcı, 2016, s. 37). Ayın 11. 12. ve 13. günlerinde kutlanmaktadır. 11. Gün (Pithoigia) yani festivalin ilk günü fermente için bekletilen fiçiler açılıp halka dağıtılmaktadır. 12.gün (Khoes) festivalin ikinci gününde Arkhon Basileus' un eşinin tanrı Dionysos ile evlendirildiği canlandırma gerçekleştirilmektedir (Pişkin, 2007, s. 33). Daha sonra Arkhon Basileus (devlet yöneticisi)' un önderlik ettiği şarap içme

yarışmaları yapılmaktadır (Çağlayan Takımcı, 2016, s. 37-38). 13.gün festivalin üçüncü gününde ise Khyro (Resim 13) (bitki tohumlarının pişirildiği kap) yeryüzünde dolaşan ruhlar için yemek yapıp onları memnun etmeye çalışıp evlerine girmesin diye kapılarının önüne zift sürölmektedir. Günün sonuna gelindiğinde ise Anthesteria bitti diyerek ruhların yer altına dönmesi beklenmektedir (Pişkin, 2007, s. 33).

Resim 13. Dionysos'un gençliği, Adolphe Bouguereau, **Kaynak:** Wikipedi, 2021b

Lanea: Günümüzde ocak ayına denk gelmektedir. Ocak ayının 11.12. ve 13. Günlerinde düzenlenmektedir. Kocaman bir phallos müzik ve dans eşliğinde taşınmaktadır. Bunun bolluk ve bereket getireceğine inanılmaktadır. Ayrıca Tanrının doğum söylencesinin canlandırmaları yapılmaktadır (Güzel, 2006, s. 21). Trajedinin bu canlandırmalardan doğduğu söylenmektedir (And, 1962, s. 22). Bu festival tanrı adına kutlanan diğer festivallere göre daha ölçölü bir heyecan ve mutluluk içinde kutlanmaktadır. Büyük Dionysia kadar önemli olmasa da oyun yazarlarının oyunlarının sergilendiği bir festivaldir. Özellikle komedi oyunları bu festival için önemli olmaktadır (Yücel, 2015, s. 8).

Kent Dionysia (Büyük Dionysia): Kırsal Dionysia'nın devamı olarak nitelendirilmektedir (Dökü, 2002, s. 28). VI. yüzyılda Peisistratos tarafından desteklenerek başlatılmıştır (Güzel, 2006, s.21). Mart'ın 9. ve 13. günleri arasında yapılmaktadır. İnsanlar çiçeklerden yaptıkları taçları takıp, sarmaşıklara sarılıp, dans ve müzik eşliğinde sarhoş olana kadar şarap içmektedir. şenliğin zirve noktasına geldiklerinde dağlara gidip tanrıyla özdeşleştirilen hayvanlar yakalanmaktadır. Daha sonra tanrının doğum söylencesinde olduğu gibi hayvanlar parçalanıp yenilmektedir. Bununla tanrıyla bir olma arzusu gerçekteşmektedir (Yücel, 2015, s. 11). Ayrıca festivalde Dramatik ve Dithyrambil adı verilen tiyatral gösteriler de düzenlenmektedir. Bunun yanın da kırsal kesimlerden gelen insanlar satyros ve keçi maskeleri takarak dans edip müzik söylemektedir (Pişkin, 2007, s. 35).

Tanrı adına dini amaç güdülererek yapılan bu şenlikler neticesinde Tiyatronun doğduğu söylenmektedir. Tapınaklarda tiyatro adı verilen sahnelerde yapılan canlandırma yarışmalarının daha sonra büyük tiyatro binalarında yapılmasıyla bugünkü anlamda tiyatronun oluşmasına kaynaklık etmiştir (Özcan, 2014, s. 5). Dionysos onuruna yapılan bu şenliklerle And'ın Dionysos ve Anadolu Köylüsü kitabında Trakya bölgesinde benzer özelliklere sahip kutlama olduğundan bahsedilmektedir. İstanbul-Edirne arasında bulunan Vize ilçesinde kutlanan Kumlar Karnavalında bu izlere rastlanmaktadır. Karnavalın üçüncü gününde Kolyori adıyla kutlanmaktadır (And, 1962, s. 23).

3. SONUÇ

Dionysos kültü ile bağlantılı olarak yapılan şenliklerin farklı dönemlerde farklı tekniklerle resim sanatında kendine yer bulduğu görölmektedir. Antik çağ örneklerinin dışında Rönesans ve Barok dönemlerinde de Dionysos'a ve şenliklerine yer verilmektedir. şenlik resimlerinde nadiren, kahramanlıklarının anlatıldığı resimlerde ise odak noktası olarak resmedilmiştir. şarabın, sarhoşluğun, esrikliliğin tanrısı olarak bilinmesine rağmen bu durumun olumsuz yönlerinin (güçsüz) yansıdığı hiçbir

şekilde resmedilmemiştir. Dionysos simgelerinden olan fallus ile antik çağ eserlerinde resmedildiği daha sonraki dönemde sakallı, kıyafetli ve başında asma yapraklarından yapılmış tacı ile resmedilmiştir. Daha da sonraki dönemlerde ise çıplak ve kadınsı genç bir oğlan gibi resmedilmiştir (Güzel, 2006, s. 24). Dionysos genel olarak bakıldığında şarap, şarapçılık, bağ bozumu ve festivalleri ile anılmaktadır. Sarhoşluk ve kötü alışkanlıklar ile bağlantı kurulabilir. Ancak daha özele inildiğinde Dionysos kültürünün yer, gök, deniz tanrıları ve olayları ile bağlantı içerisindedir. Müzik, tiyatro, şiir ve festivaller ile sosyal hayatın güçlü ve birleştirici yanına vurgu yapmaktadır. Mısır, Hindistan gibi çok uzak diyarlara yaptığı askeri ve sivil seyahatler ile çok kültürlü, evrensel bir külte gönderme yapmaktadır. Özellikle kadınlar tarafından büyütüldüğü yaratım hikâyesi anaerkil aile yapısına işaret ederken, Zeus'un bacağından doğma miti ise ataerkil yapıya dikkat çekmektedir. Kadın, erkek, hayvan, bitki ayırt etmeksizin tüm canlıların kabul gördüğü, bolluk- bereket, üreme- çoğalma, gibi konuların evrensel bir dile yakın felsefe ile ele alındığı Dionysos kültürü güzel sanatlar için de esin kaynağı olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AND, M. (1962). *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*. İstanbul: Elif.
- AYVAZOĞLU, C. P. (2015). *Klaros'ta Dionysos kültürü*. Doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- BAĞLARIN EFENDİSİ: DİONYSOS (2020, Aralık). Erişim adresi: <https://tugce-gul.blogspot.com/2020/12/baglar-efendisi-dionysos.html>
- BERENS, E. M. (2016). *Antik Yunan ve Roma Mitleri ve Efsaneleri*. Nisan Benzergil (Çev.). İzmir: Atlantis.
- BOYANA, H. (2016). Nikaia kenti ve Dionysos kültürü. T. Büyükkakın (Ed.), *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (ss. 43-59). Koceli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- CAN, Ş. (2020). *Klasik Antik Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken.
- CÖMERT, B. (2006). *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: De Ki.
- ÇAĞLAYAN TAKIMCI, M. (2016). *Antik Çağ'da bayramlar ve festivaller*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ÇORBACI, C. (2007). *Antik Çağ tiyatrosu ve günümüze yansımaları*. Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- DELİORMAN, O. D., ERGUN, F. ve ORHAN, N. (2011). Anadolu medeniyetlerinde asma (*Vitis vinifera L.*). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(50), 69-80.
- DÖKÜ, F. E. (2002). *Anadolu'da eril bereket, koruyucu kültler ve tanrılar*. Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- DÜRÜŞKEN, Ç. (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- ERHAT, A. (2014). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- ESTIN, C. & LAPORTE, H. (2008). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. Musa Eran (Çev.) Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim.
- GERÇEK, H. (2016). *Arykanda Antik Kenti podyumlu tapınağı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- GRAVES, R. (2010). *Yunan Mitleri*. Uğur Akpur (Çev.). İstanbul: Say.
- Greek Religion. (2021). Erişim adresi: <https://slideplayer.com/user/16073257/>.
- GRİMAL, P. (2018). *Yunan Mitolojisi*. Işık Ergüden (Çev.). Ankara: Dost.
- GÜZEL, B. (2017). *Antik Yunan mitolojisinde Theseus*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- GÜZEL, Ö. (2006). *Dionysos şenliklerinin rönesans ve barok resim sanatına yansımaları*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- GÜZEL, Ö. (2006). *Dionysos şenliklerinin rönesans ve barok resim sanatına yansımaları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- KARA, A. K. (2021). Yunan mitolojisinden Roma Mitolojisine geçen dini kavramlar üzerine bir inceleme. 1-15. Erişim adresi: https://www.academia.edu/35213766/YUNAN_M%C4%B0T_OLOJ%C4%B0S%C4%B0NDEN_ROMA_M%C4%B0TOLOJ%C4%B0S%C4%B0NE_GE%C3%87EN_D%C4%B0N%C4%B0_KAVRAMLAR_%C3%9CZER%C4%B0NE_B%C4%B0R_%C4%B0NCELEME_A_REVIEW_OF_THE_ELAPSING_TERMS_FROM_GREEK_MYTHOLOGY_TO_ROMAN_MYTHOLOGY.
- KERENYI, K. (2020). *Yunan mitolojisi* (Cilt 1-2). Oğuz Özügül (Çev.). İstanbul: Say.
- KIZILÇİM, Y. (2016). Baudelaire'de söylenin söyleme dönüşümü: Dionysos. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 1, 58-69.
- KÖMÜRÇÜOĞLU, Ş. (2016). Ölümsüzlüğe öykünme bağlamında şölen diyalogunun Dionysos ritüelleriyle bağlantısı. *İnsan ve Toplum*, 6(2), 71-81.
- ÖZCAN, S. (2014). *Siyah ve kırmızı figürlü seramik eserlerde (M.Ö. 6. - 4. yy.) tiyatro sahnelerinin resimsel etkisinin seramik yüzeylere aktarımı ve hareket duygusu*. Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- PİNEREST (2021a). Bourdon Sebastien Bacchanalia–Hermitage. Erişim: <https://tr.pinterest.com/pin/741897738609356766>.
- PİNEREST (2021b). Dionysos. Erişim: <https://tr.pinterest.com/keops1985/dionysos/>
- PİNEREST (2021c). Peter Paul Rubens – Dionysos. Erişim: <https://tr.pinterest.com/pin/92323861090551477>.
- PİŞKİN, C. (2007). *Antik Çağ'da Karia Bölgesi'nde Dionysos kültü ve şarap üretimi*. Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- SİNA, A. (2015). Eskiçağda Atina'da şenlikler. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 42-59.
- STRINGFİXER (2021). Dionysos. Erişim adresi: <https://stringfixer.com/tr/Dionysus>.
- TAŞLIKLIOĞLU, Z. (2011). Dionysos dini ve tragedia. *Tarih Dergisi*, 7(10), 181-192.
- VİKİPEDİ (2021a). Dionysos Indians Massimo. Erişim adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Dionysos_Indians_Massimo.jpg.
- VİKİPEDİ (2021b). Dionysos. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dionysos>
- WİKİWAND (2021). Dionysos. Erişim adresi: <https://www.wikiwand.com/tr/Dionysos>.
- YÜCEL, Ç. (2015). Dionysos bayramları ve şenlikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 125-141.
- YÜCEL, A. & YOZGAT, S. (2018). Türk Mitolojisindeki Kuş Sembollerinin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansıması. *Turkish Studies Social Science*, 13/18, s. 1477-1493